

MÓZES TERÉZ

ÉRMELLÉKI BORPINCÉK

1. Az Érmellék földrajzi helyzete, jellegzetes növény- és állatvilága egykor, az Ér lecsapolása előtt, egy sajátos, archaikus jellegű életforma és építészeti kialakításához vezetett.

Az Ér, amelyet már Anonymus említ a *Gesta Hungarorum* 22. és 28. fejezetében *Umusouer*, illetve *Humusouer*, vagyis *Omsó-érnek* olvasható/értelmezhető alakban, aránylag nagy területről gyűjti össze a vizeket. Eredőágai – 107 km-re a Berettyóba való beömlési ponttól – részben a Somlyói-medencéből, részben a szopori és újnémeti erdőkből indulnak, a főág *Szekeres-patak* néven. Valaha ezek az eredőágak többé-kevésbé párhuzamosan haladtak a Krasznával, elkeveredtek annak elmosarasodott ágaival, s már itt egy ív alakú, érdekes szigetvilágot alkottak; a szigetek között a Kraszna vize magas vízállásakor átömlött az Érbe. Ma ezt a területet Ákosnál a Kraszna és Ér közötti, zsiliprendszerrel ellátott csatorna szeli át, meggátolva a Kraszna vizének ellenőrzés nélküli átömlését az Érbe. A Kraszna folyása, amely eredetileg északi irányú volt, nyugat felé félkörben megkerüli az érmelléki dombvidéket, majd miután kijut a síkra, délre fordul és behatol az Ér északkelet-délnyugati irányú medencéjébe. Itt nemrég még szabadon kígyóztak az Ér ágai, s mivel a medencének alig van esése, állandóan változtatták medrüket. Száraz időben évszázadok óta kevés vize volt az Érnek, esős időszakokban és hóolvadáskor viszont az alig mélyített meder hamar feltelt, kiöntött és vízzel borította el a medence területét. Mindehhez hozzájárult még a Krasznából átáramló óriási víztömeg is, amely időnként elöntötte a lakott területeket.

Dolgozatunk tárgya az Érmellék szőlőművelésével függ össze,¹ mivel borpincékre csak ott volt szükség, ahol a borászat ezt megkívánta. Ezért kutatásunk, bár területileg nagy vonalakban követi az Ér völgyét, valójában behatol az érmelléki dombok közötti völgyekbe és eljut a dombvidék keleti lejtőjére is. Mivel a szőlőművelés és a bortermelés ősi formáinak kialakulása idején az Ér és Kraszna közötti terület Felsőszoportól Ákosig összefüggő árterületeket alkotott, a dobrai pincékkel is foglalkozunk; ezek ugyan már nem az érmelléki dombokba vannak bevágva, de az Ér folyása által kialakított azonos földrajzi viszonyok és az azonos életmód folytán hasonló építmények.

Az érmelléki települések messzi történelmi múltra tekintenek vissza. Ottomány az egyik nemzetközileg nevezetes bronzkori kultúra névadó helye, de a neolitikus korból származó értékes ásatag anyagot is találtak ezen a vidéken. Az érmelléki településeket a XI. századtól emlegetik a történeti források. A legrégebbi írásos emlékek Szalacsra (év nélkül, 1067 körül) és Szentjobbra (1078) vonatkoznak.²

Az Ér völgyével többé-kevésbé párhuzamosan haladó érmelléki dombok kiváló talajt kínálnak a bortermelésre; a szőlőművelésnek itt régi hagyományai vannak. Magukban a pincékben is található dokumentumértékű feliratok, így Székelyhídon³ az egyik Mátyás-dombi pince falán bevésve a következő szöveg olvasható: *VAGYOK I. 1618 19 Noemb. A*

pincék falainak és berendezéseinek rendszeres vizsgálata a továbbiakban még fontos régi adatokat hozhat felszínre.

Az Ér völgyét szegélyező dombokon termelt borokat már a XVII. században nagyra becsülték. Ballagi Károly és Király Pál szerint a vidék nevezetessége volt a *jó bakarbor*.⁴ Bunyitai Vince ugyancsak hangsúlyozta, hogy a Szalacs határában termő *bakator* az egész Érmeilék büszkesége.⁵ Nevének legkorábbi írásos nyoma 1590-ből származik, így telepítése is legkésőbb a XVI. századra tehető, ám „az »aranybogyó« jelentésű olasz *bacca d'oro*-ból való származtatása nem fogadható el mindaddig, míg ilyen olasz szőlőnevet nem lehet kimutatni”.⁶ Szabó T. Attila az 1614–1849 közötti időszakból egész szócsaladját vonultatta fel: *bakator*, *bakatorbor*, *bakatoros-pohár*, *bakatorszőlő*, *bakator szőlőfa*.⁷ A szőlőfajta azóta kipusztult, minőségének egykori hanyatlására vall a még ma is közszájon forgó szólás: *Bakar akkor jó, ha akar*. Emlékét egy Margittán előkerült kis mondóka is megőrizte: *Sorra, sorra, / Bakatorra*.⁸

A vidék fejlett szőlőművelésére utal az a tény is, hogy a múlt század végén Diószegen vincellériskolát alapítottak.⁹

2. A bor különleges aromájának, erejének kialakulásához 5–10 évre is szükség volt; ezért az érmelléki bortermelő gazdák, termésük mennyiségétől függően, elég nagy méretű pincéket építettek. A még lecsapolás előtti, mocsaras Ér-völgyben kialakult települések nagy részét esős időszakban gyakran elöntötte a víz. Ez a körülmény lehetetlenné tette mind a házak alapincézését, mind pedig közelükben pincék építését; viszont ama homok- és agyagdombok oldalain, amelyek sohasem kerültek víz alá, kitűnő lehetőség kínálkozott folyosószerű pincék ásására. Ezek az alagútszerű lyukpincék, amelyek néhol sűrű, párhuzamos sorokban vagy vonal-hálószerűen törnek át a dombokat, a földrajzi adottságnak megfelelően az Ér-völgy számos falujában, illetve azok közelében megtalálhatók. Mint-hogy ezeket a pincéket csak ott „építhették”, ahol domb is volt, általában azokban a falvakban honosak, amelyek az Értől, illetve a Nagyvárad–Szatmár útvonaltól keletre terülnek el, akár közvetlenül az útvonal mentén (Tarcsa, Kágya, Adony stb.), akár az érmelléki dombok között (Hegyközszentmiklós, Asszonyvására), esetleg a mellékvölgyekben (Szaniszló), vagy pedig az érmelléki dombok keleti oldalán elterülő településeken (Szentjobb, Szentimre). Kivétel Tarcsa és Félégyháza; ezeknek pincéi az út mindkét oldalán sorakoznak, ugyanis a dombok kisebb nyúlványai átterjednek az út másik oldalára is. Azok a faluk, amelyek egészében (pl. Adony) vagy részben síkvidéken fekszenek (Diószeg), pincéiket a falu határán kívül, az út másik – dombos – oldalán, illetve más község határában (Diószeg Jankán, Szalárd Szentimrén stb.) képezték ki. Egyik-másik helységben – a szőlőművelés mértékének megfelelően – több száz, monumentális látványt nyújtó pince is található (Szalacs, Asszonyvására, Tarcsa).

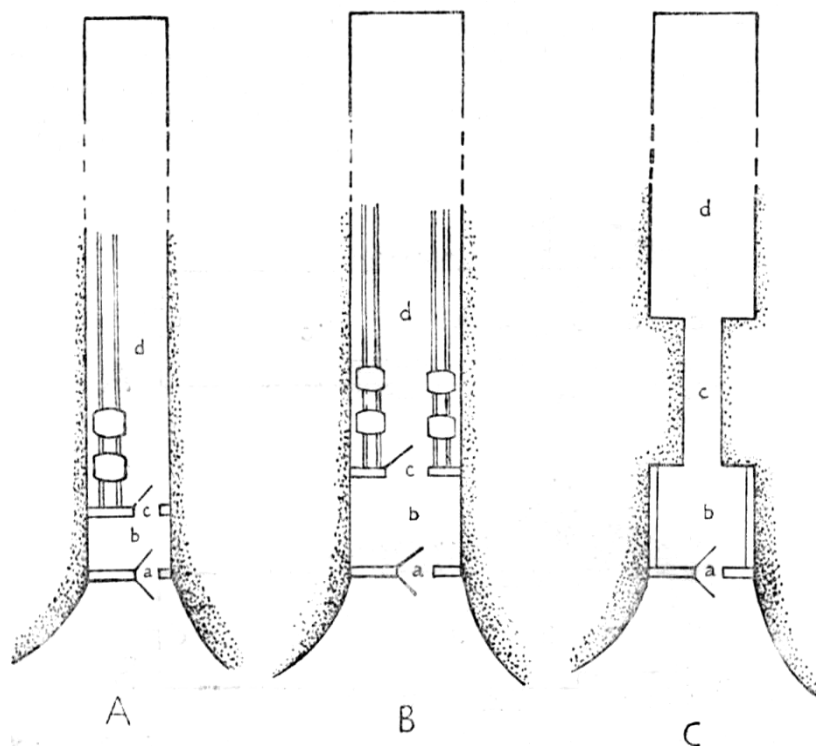
A pincék néhol a falu belterületén vannak (Tarcsa, Félégyháza, Szentjobb), másutt a központi elhelyezkedésű templomdomb oldalán (Szekelyhíd, Pér), avagy a falu közvetlen közelében, a falu végén, azaz a kivezető utak mellett, a domboldalon (Adony, Szalacs, Ottomány, Tarcsa stb.); ritkábban magában a szőlőkertben (Szentjobb, Szaniszló), illetőleg a földrajzilag előnyösebb helyzetben lévő szomszédos falu határában (Szalárd, Diószeg). Mindenütt állhatnak szétszórta, de leggyakrabban egymástól

kisebb-nagyobb távolságra egy csoportban találjuk őket, sorokat képezve. A sorok, utcasorokhoz hasonlóan, lehetnek egy- vagy kétoldaliak (2. és 6. fénykép), néha egymás fölötti, emeletes elrendezésben (3–4. fénykép). Székelyhídon közvetlenül a központ mellett, az egykori kastély alatt, az utca egyik oldalának jó részét elfoglalják, és az utast valósággal megállásra, szemlélődésre készítik.

A pincék neve is többnyire magában foglalja csoportosulásuk jellegét. Sokszor találkoztunk a *-sor* megjelöléssel: *Pincesor* (Hegyköztóttelek és Szilágypér); *Nagy-pincesor* és *Új-pincesor* (Szentjobb); *Újsor* (Kágya és Ottomány); *Temetősor* (Tarcsa). Ugyancsak Tarcsán az egyik pincesor a romantikus *Rinaldó-sor* nevet kapta, vagy a kissé rosszabbul hangzó *Csavargó-sor* megjelölést.

Asszonyvásárán a pincék egyetlen helyen, a falutól keletre, az országút közelében fekvő domboldalon vannak. Az öt-hat sorban egymás fölött húzódó pincék között valamikor hatalmas diófák álltak; talán ezek a fák is sugallták a nagyon találó *Pinceerdő* megjelölést (4. fénykép).

Legtöbbször a pincék helyét magával a domb, illetve a hegy nevével jelölik. Így például sok pincét találunk Adonyban a *Kishegyen*, Keserűn, Szentmiklóson és Ottományban a *Nagyhegyen*, Kerekiben és Szentmiklő-

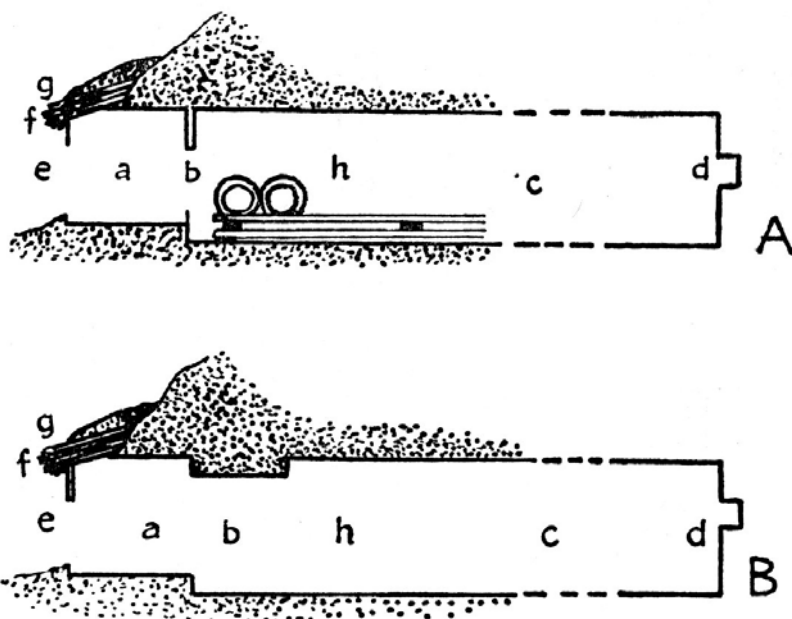

1. Felszín alatti, homokpadba mélyített vagy földbe vájt lyukpincék alaprajza: A) kéttágú lyukpince oldalra eső pincegarattal; B) ugyanaz központi pincegarattal és C) háromtagú lyukpince. A–B: a) kettős *pinceajtó*; b) *présház* vagy *előpince*; c) *pincegarat* a *torokajtó*val; d) a tulajdonképpeni *pince* vagy *pincefojosó*.
C: a–b–d) mint előbb; c) a *pincegádor* vagy *síp*

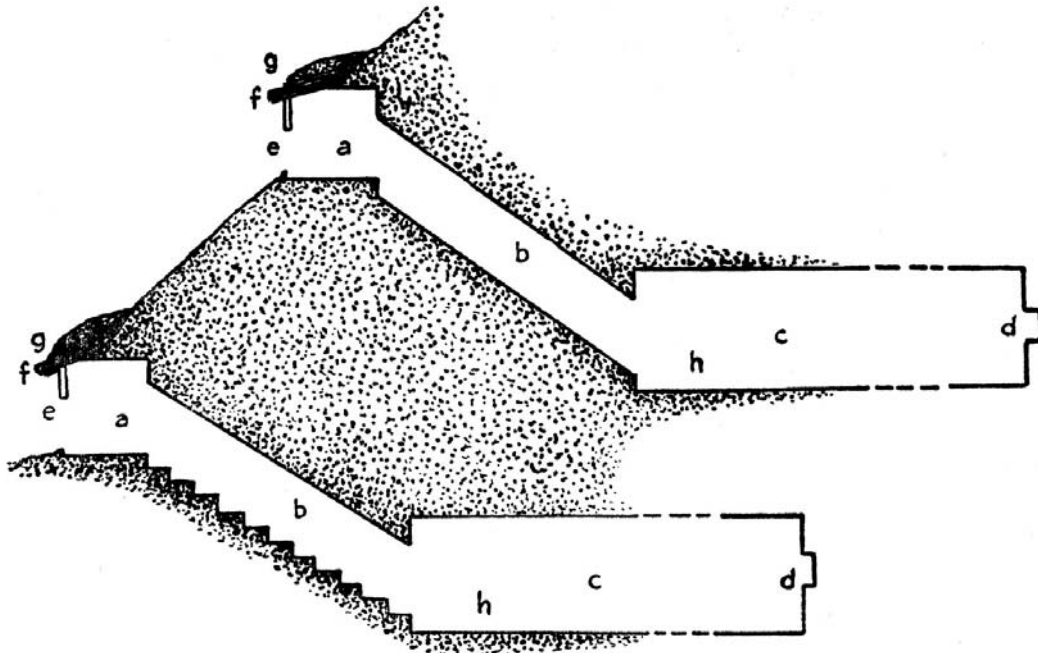
son az *Öreghegyen*, Ottományban a *Várhegyen*, Szentjobbon a *Kopaszhegyen*, Szentmiklóson és Székelyhídon a *Veresdombon*, Szentmiklóson a *Mátyás-dombon*, Kágyán a *Báró-dombon*, Székelyhídon a *Kápolnásdombon*. Némelykor magának a dombnak a pincék adták az elnevezést: Félegyházán a pincék a *Pincédombon* vannak, Tarcsán pedig a pincék egyik csoportját Dombi-pincéknek nevezik.

3. A pincék általában két részből állanak: a szőlőt a préházban vagy előpincében préselik, a bort pedig a folyosószerű tulajdonképpeni pincében vagy *pincefolyosóban* (1. rajz) tárolják. A két részt egy gerendából vagy téglából épített, esetleg a domb anyagából kiképzett, *torokajtóval* ellátott fal választja el egymástól; ez a *pincegarat*. A jobb térkihasználás érdekében a torokajtó rendszerint az egyik oldalra esik (1A. rajz), és csak ritkán központi elhelyezkedésű (1B. rajz). A pincegarat és a torokajtó a tulajdonképpeni pince mikroklímáját van hivatva biztosítani. Ennek érdekében – a helyi terep- és éghajlati viszonyoknak megfelelően – sok helyen az előpince és a pince közé egy harmadik rész, a *pincegádor* vagy *síp* illeszkedik: a pincegarat 2–8 m között változó meghosszabbítása (1C. rajz). A gádort nem építik idegen anyagból, hanem a domb anyagába vájják. Minél hosszabb a gádor, annál jobban függetleníti a pince állandó hőmérsékletét a felszíni hőmérséklet változásaitól.

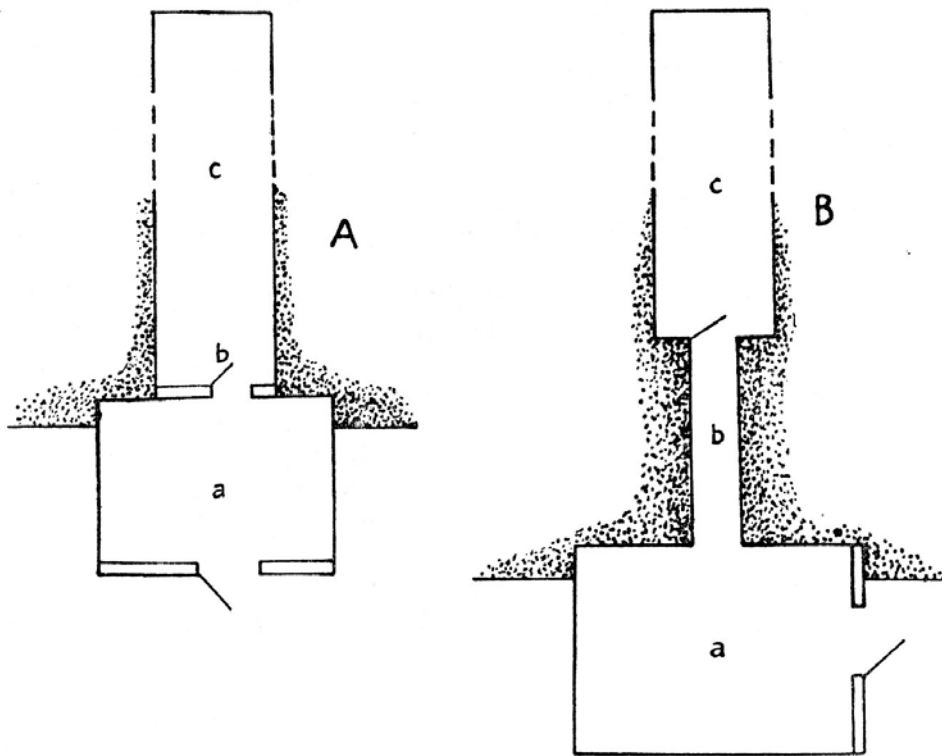
A pince szerkezetét, illetve két- vagy háromrészes kiképzését az állandó mikroklíma biztosításának szándéka mellett a terep morfológiai adottságai szabják meg. A meredeken emelkedő dombokon ugyanis elegendő a pincék egyenes vonalú, vízszintes irányú bevágása, mivel így is megfelelő mennyiségű földtömeg marad a pince fölött, hogy azt a felszíni

2. Felszín alatti, homokpadba mélyített vagy földbe vájt lyukpincék hossz-metszete. A) Egyenes vonalú, vízszintesen bevágott kéttagú lyukpince: a) préház vagy előpince; b) pincegarat, torokajtó; c) pincefolyosó; d) *vakjuk*; e) kettős pinceajtó; f) nádszigetelésű *tető* és *eresz*; g) földborítás; h) *ászokra* helyezett hordók a pincefolyosóban. B) Egyenes vonalú, vízszintesen bevágott háromtagú lyukpince: a–c–d–e–f–g–h) mint előbb; b) pincegádor vagy *síp*.

3. Felszín alatti, homokpadba mélyített vagy földbe vást, lejtős irányú, egymás fölötti lyukpincék keresztmetszete: a-h) mint a 2B. rajzon

4. Felszín alatti lyukpincék alaprajza felszín fölött épített présházzal. A) kéttagú és B) háromtagú változat: a) felszín fölött épített présház; b) pincegarat (A), síp vagy pincegádor (B); c) pince vagy pincefolyosó

hőmérséklettől elszigetelje (2A. és B. rajz). Ott azonban, ahol a domb csak enyhén emelkedik, szükségesnek mutatkozott a pince lejtős irányú kiképzése. Nos, a lejtést épp a gádor beiktatásával oldották meg: ez néha csak 3–4, de sokszor 15, sőt még ennél is több lépcsőnyi mélységű, vagy pedig egy szűk folyosó helyettesíti. Így jutunk el a föld színétől gyakran 2–2,5 m, vagy még annál is mélyebben fekvő pincéhez (3A. és B. rajz).

Minél enyhébb a domboldal lejtése, annál jobban lejt a gádor. Szántón, ahol a pincék síkvidéki szőlőskertekben épültek, a pince közvetlenül a borház alá került. Itt a pincébe a borházból kiinduló lépcsőn (6. rajz) járnak le.

Ritkán – főként Asszonyvásárán és Félegyházán – előfordul, hogy a pince magával a gáddal kezdődik, s erre nádból vagy kukoricakóróból rögtönzött *árnyékfogót* helyeznek (13–14. fénykép).

4. Az általunk tanulmányozott érmelléki borpincék négy alaptípusba sorolhatók:

I. Felszín alatti homokpadba mélyített vagy földbe vájt lyukpince. Ezek a pincék egészében a föld alá vannak beásva, és csak a bejáratukat védi a nap sugaraitól és a felszíni hőmérséklet változásaitól a többé-kevésbé időálló anyagból (nád, deszka, gerenda, vályog, tégl) készült bejáratú fal és ereszt (Szalacs, Székelyhid, Tarcsa stb.: 1–3. rajz).

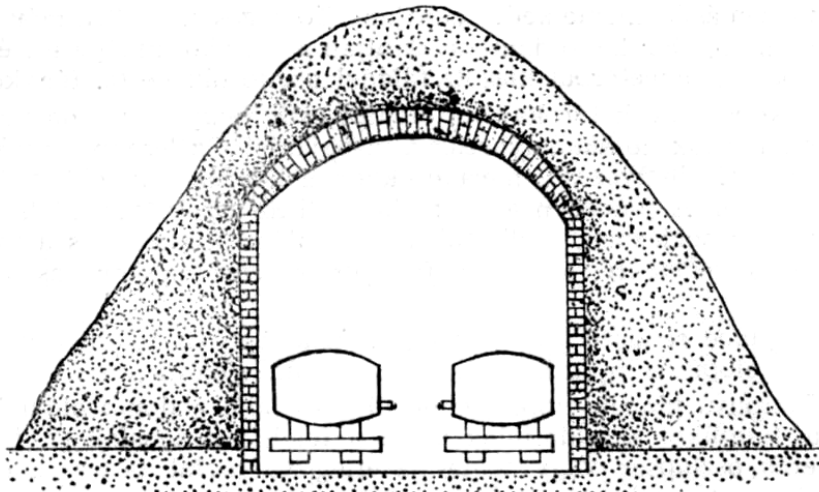
II. Felszín alatti lyukpince felszín fölött épített présházzal. Itt a pince föld alatti része elé a fából, téglából vagy vályogból épült présház járul (Hegyközszentmiklós, Diószeg, Szentjobb, Dobra: 6. fénykép, 4. rajz).

III. Felszín fölött épített és utólag földdel borított lyukpince. Ez a pincetípus ritkább; nagyobb számban csak Péren található (az előbbi két pincetípus mellett). Föllelhető az Érmellék falvaiban is a gazdasági udvarokban, más rendeltetéssel (5. fénykép, 5. rajz).

IV. A borház alatt kialakított pince kizárólag a síkvidéki Szántón ismeretes. Nagysága többnyire megegyezik a fölötte lévő épület nagyságával, de sokszor túlnyúlik azon. Az ilyen, borházon aluli pincerészt gerendapadolással, majd földdel fedik, néhol eresszel védik a nap sugaraitól (17. fénykép. 6A, B, C. rajz).

Bár az Érmelléken mind a négy pincetípus föllelhető, az első kettő a jellegzetes. Az alaptípusok – a gazdasági feltételek, a lakosság igényei és nem utolsósorban a földrajzi adottságok szerint – számos változatot mutatnak. A pince nagyságát, befogadóképességét a szőlősgazda, a pince-tulajdonos gazdasági helyzete és igénye határozza meg, viszont a pince típusa már a földrajzi adottságok – közelebről a hegy- vagy domboldal emelkedési szögének, lejtésének – függvénye. S mivel a domborzat is nagyon egyenetlen, egyazon helységben néha a pincék valamennyi típusával találkozunk.

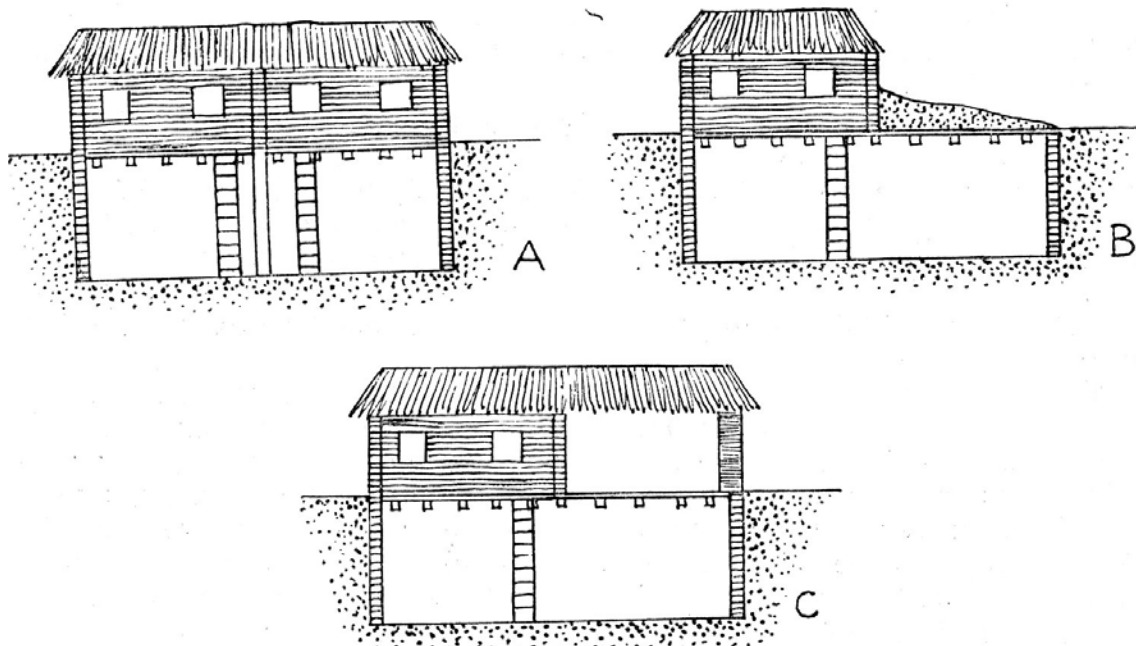
5. A tulajdonképpeni pince a domb oldalába van bevágva. Alakjára nézve bolthajtásos folyosó. Hosszúsága 6–30 m között váltakozik; szélessége 2,50–2,80 m, és csak kivételesen éri el a 3,50 métert. Az egykori földesúri és káptalani pincék is – bár sokkal nagyobbak, több folyosót egyesítenek és néha számottevő hosszúságúak – lényegében a fenti elvek szerint „épültek”. A pince végén, néha a garattal szomszédos falon is, kb. 1 m magasságban bemélyedés – a *vakjuk* – található. Itt tartják az egy hónapra előkészített 8–10 üveg *pálinkát*, a gádor melletti bemélyedésben pedig a különféle szerszámokat: *reszelőt*, *harapófogót*, *kalapácsot*,

5. Felszín fölött épített, földdel borított lyukpince keresztmetszete

réz- és *facsapot*, a hordók kénezésére az *áslogot* stb. A régebbi pincék nincsenek kibélelve, az újabbakat téglabetéttel és boltozattal látták el. A hosszabb pincéknek néha csak elülső része bélelt.

A felszíni pince úgy készül, hogy a jövő pincetérből a földet ki-ássák, majd téglából felrakják a boltozatszerű *pincefojosót*, végül a kihányt földdel beborítják. Szerkezetileg nem különbözik az előbbi pincetípustól. Szórványosan találkozunk vele a falvak belterületén is, a tele-

6. *Borház* alatti pincék Szántón: A) kettős borház, teljesen fedett kettős pincével; B) a borháznál nagyobb, földdel szigetelt pince; C) a borháznál nagyobb, tetővel árnyékolt pince

pülés egyik-másik kiemelkedő pontján. Tömegesen a Szatmár megyei Péren található, ahol kellő domborzat híján a téglából kiképezett és boltozott pincéket a pincetérből kiásott földdel borították be (5. fénykép).

A szűkebb pincék torokajtója oldalra esik, hogy a túloldalt sorjában elhelyezett hordók ne akadályozzák a ki-bejárást. Szélesebb pincék torokajtója központi elhelyezésű, mert ezekben a hordókat kétoldalt, két sorban helyezik el. A pincében a fal mellett áll az *ászok* (gerendatalp), azon a *boroshordók* sorjázna, mellettük a háromlábú *kisszékek* s a különféle faedények: a *kármentő*, a *lihu*, a *fertájos*, a szüreteléskor használt putnyok stb.

Az előpince rendszerint négyszögű. Általában itt folyik a szőlő préselése; csak előpince híján készítik a bort a pince előtti téren.

Az I. típusú pincék előpincéinek oldalsó falai a domb oldalába vannak ásva; tetejüket az oldalfalak mentén felállított ágásfák (7. fénykép), másutt erős oszlopsor vagy tégl-, esetleg vályogfal tartja. Ezekre támaszkodik a tetőszerkezet. Szalacson, Ottományban az egyszerű mennyezet- vagy keresztgerendákra pallókat helyeznek; ezeket 60–80 cm vastagságú nádréteggel szigetelik, majd földdel borítják és egy szintbe hozzák a domboldallal (9. és 11. fénykép). Tarcsán oldalsó támasztóoszlopokra, illetőleg vályog- vagy téglafalra helyezik a mestergerendákat, majd a gerendák középső részét rönkökkel megemelik, és három hosszirányú *fojógerenda* beillesztésével sátorszerű tetőszerkezetet hoznak létre (12. fénykép). Nádszigetelése és földborítása az előbbivel azonos, de ez – szerkezeténél fogva – halomszerűen kiemelkedik a domboldalból.

Az előpince tetőszerkezete rendszerint túlnyúlik a pince ajtaján; széles ereszt alkot, hogy megóvja a pincét a nap sugaraitól. Az északi fekvésű, árnyékos pincék előtt sok helyen nincs eresz, és oromfaluk kiemelkedik a domb oldalából. Mivelhogy a fent leírt pincék egészében földbe vannak süllyesztve, kívülről csak ajtóval ellátott bejárat faluk és ereszüik látható.

A II. típusú pincék elülső helyisége különálló felszíni épület, és rendszerint tartós anyagból, a helyi építészeti hagyományok jegyeit őrző, általában egy, de néhol több helyiségből álló építmény. Neve Diószegen és Szántón *borház*, Asszonyvásárán *kamara*, Szentimrén és Szentjibbon *tanya*, Ottományban, Vajdán és Hegyközszentmiklóson *pajta*, de számos faluban csak *előpincének* nevezik.

Az épített előpincék nagyobbak, mint földbe ásott változataik. Falaik lehetnek fából (dorongokból összeróva, pallókból, szépen faragott gerendákból), vályogból vagy téglából (6. fénykép). Néhol oromfaluk vesszőfonatból van kiképezve (Szentmiklós: 15. fénykép). A tetőszerkezet sátor vagy nyereg alakú, de előfordul kontyos változata is. Fedőanyaguk nád- vagy szalmazsúp. Szentmiklóson, ahol az épített előpincék a legváltozatosabb formájúak, egyik-másik tetőt dúsan termő futónövénnyel borítják. A mocsarak lecsapolása miatt a nádfedél fokozatosan eltűnt, és előbb a szalmazsúp helyettesítette, majd a kevésbé szigetelő cseréptető (Dobra, Szentjibb), de néhol már a palatető és a betonfedél is felbukkan. Sok helyt még ma is ragaszkodnak a hagyományos nádfödélhez, és a tető megújításához sokszor messziről hozzák a szükséges nádat, amely hőszigetelésre valóban a legalkalmasabb (11–12. fénykép).

Az épített előpincék ajtaja általában kettős, néha díszes kivitelezésű. Az épület nagyságától függően kisebb-nagyobb ablakokkal, egyesek kéménnyel is el vannak látva (Szentjobb, Szentmiklós, Diószeg). Szüret idején itt főzik a meleg ebédet, vacsorát. A hordók vagy a bor készítéséhez szükséges más edények mosásához ritkán melegítenek vizet, mivel az Érmelléken azokat általában borral mossák. Akadnak több helyiségből álló előpincék is (Diószeg), néhol szépen faragott oszlopos tornáccal (Szentjobb).

A III. típusba sorolható pincék előpincéje csupán építésében tér el az előbbiektől, a IV. típusba tartozó borházak pedig, amint már említettük, a pince fölé vannak építve. Ebben a típusban előfordulnak dupla borházak is; egyik faluk közös, és két különböző pincébe lehet lejárni belőlük. Vannak közöttük megnyújtott tetejű épületek is, amelyek árnyékot tartanak és eső ellen védik az épületen túlnyúló pincét (6A, B, C. rajz).

A pincegádor a borpincéknek harmadik – középső –, és amint láttuk, nem kötelező része. Megemlítjük még, hogy esése a felszíntől a pince szintjéig 15–30 fokos szögek között váltakozik, és lehet lejtős vagy lépcsős megoldású. A hordókat a pincébe a gádoron keresztül eresztik le. Ha a gádor többlépcsős, kötéllel eregetik le a hordókat; a kötélnyélét itt előre bevésik a lépcsőbe. Sok helyen a pincegádorban helyezik el a *börfát*, amelynek segítségével a hordókat a szekérre emelik.

Az enyhe lejtésű domboldalakon, ahol az előpince nem vágható a domb oldalába és nem építhető a pincéhez, mivel annak a gádorral már a bejáratát mélyíteni kell, az előpince nem elmaradhatatlan része a pincének. Előfordul, hogy a gádor nyitott (Szentjobb), vagy esetleg ajtó zárja (Félegyháza), rendszerint azonban előpince híján nádból vagy tengerikóróból összerótt sátoros kunyhóval árnyékolják (Asszonyvására). Szentjobbon van olyan pince is, amelynek fölül nyitott gádorját oszlopokra épített szalmatető árnyékolja – ezek a változatok azonban az Érmelléken ritkán fordulnak elő.

6. A pince oromfala változatos megoldású. A régebbi pincéké vastag, ékkel egymásba rótt rönkökből van kiképezve (9. fénykép). Az újabb oromzatok vakolt vagy vakolatlan téglából épültek; felső záródásuk néhol háromszög alakú, de legtöbb helyen félköríves, barokkos vonalú. Az oromzaton reliefszerű díszítmények is találhatóak. A téglák sarkos berakásával is szép építményeket nyernek (19. fénykép). Fönnebb megemlítettük a tornácos présházak szépen faragott oszlopait (22. fénykép).

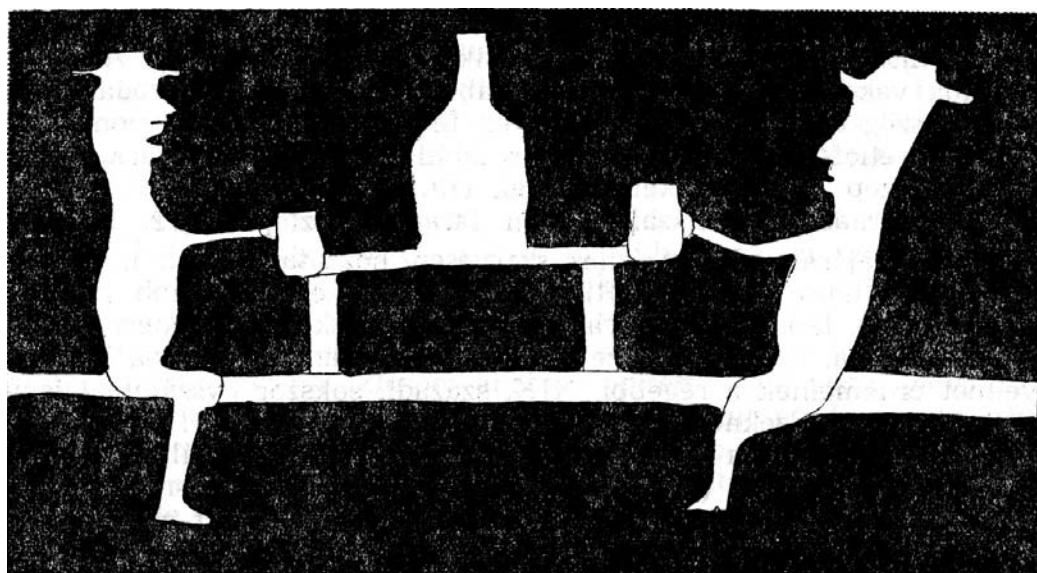
A pincebejáratos kiképzéshez szervesen hozzátartozik a néhol monumentálisan ható pinceajtó. Ritkábban, különösen az újabb pincéket, egyetlen tömör, fából faragott vagy több szál deszkából hevederrel összefogott ajtó zárja. Ezek mind szellőztetőlyukkal vannak ellátva. Nagyobb figyelmet érdemelnek a régebbi, XIX. századi, sokszor évszámmal is jelölt pincék ajtai. Ezeknek a pincéknek kettős ajtójuk van: a belső ajtó vékonyabb és tömör, a külső pedig áttört. A külső ajtó általában gazdagon vasalt farácszat (8–9. fénykép), néha kizárólag vasrács. Gyakoriak – különösen Székelyhídon, ahol bizonyára fejlett vasművesség lehetett – a gazdagon kovácsolt, művészi értékű vasajtók (10. fénykép). Ezek között említjük azt az 1836-os évszámmal jelölt pincét, amelynek vaskapuja a nap szimbólumát ábrázolja (18. fénykép).

7. A pincék építése a bortermeléshez szükséges mikroklíma biztosítását célozza. A szőlősgazdák minden műszeres vizsgálat nélkül, nemzedékről nemzedékre örökölt tapasztalattal és leleményességgel biztosították a szükséges 10–12 fokos hőmérsékletet, amelynek időszakos ingadozásai alig számbavehetőek. Az állandósághoz hozzájárul a tulajdonképpeni pince átlag 2–4–6 méteres mélysége, az előpince, valamint a tetején nyugvó, földdel borított vastag nádréteg, amely légtartalmánál fogva jó hőszigetelő. A föld alatti környezet biztosítja a megfelelő légnedvességet, s ez meggátolja a bor elpárolgását, illetve besűrűsödését, anélkül hogy módot adna a gombásodásra.

A pincék szellőztetése kitűnő. A rövidebbeknek a végében, a hosszabbaknak a közti részeiben is vannak szellőztető kémények, csatornák, amelyek a felszínre nyílnak. A bejárati felső, tömör ajtó megnyitásakor ezeken azonnal megindul a frissítő légáram, és ez a levegő kicserélése mellett hozzájárul a hőmérséklet és légnedvesség szabályozásához is. Újabban a szellőztető csatornákat vas- vagy betoncsövekkel bélelik, és kiállnak a felszínből (20–21. fénykép).

A pincék kora számottevő; egyikük-másikuk a szájhagyomány szerint 200–300 éves. Számos pinceajtó szemöldökfájába be van vésve a pince építésének, illetve megújításának évszáma. Ugyanott több helyen találunk szépen faragott szkeomorf és antropomorf díszítményt (7. rajz).

Amint a fentiekből is kitűnik, a pincék építési technikája lassúbb fejlődésű, mint az építészet bármely más ága, az idők folyamán mégis jelentős változások észlelhetők benne. Meglepő viszont, hogy az új jelenségek mellett sok faluban fennmarad és tovább él a régi hagyomány is. A legújabb építmények között említjük azokat az *emeletes tanyákat*, amelyek az utóbbi pár évben kezdtek terjedni (16. fénykép). Ezek főként ott jelentek meg, ahol présházás pincék voltak. A pince változatlan maradt, csupán az előpince fölé építették azt az egyelemű, esetleg többszortatú lakást, amelybe külső lépcsőn járnak fel. Másutt, ahol a terep en-

7. Borozók egy szalacsi pincekapu szemöldökfáján

gedi, a prësházat nagyobbították meg, esetleg bővítették ki még egy lakószobával, és így tették alkalmassá a hétvégi szabad idő kellemes eltöltésére. Többfelé az így átalakított borpincéket *vikendházaknak* is nevezik. Ugyanakkor nyomon követhető a gazdátlanul maradt pincék pusztulási folyamata is, de örvendetes tény, hogy talán még több helységben találkozunk a közelmúltban kialakított olyan pincékkel, amelyek a régi elvek alapján készültek.

A bor termelésére és öregbítésére készült pincék beszédes tanúi az érmelléki lakosság hozzáértésének, ötletességének és – nem utolsósorban – szépérzékének. Néprajzi értékük – akárcsak az Érmellék régi házaié – nagyon jelentős. Szükséges volna teljes feltérképezésük,¹⁰ és bizonyos csoportjait (elsősorban a szalacsi pincékre gondolunk) mint néprajzi műemléket kellene védetté nyilvánítani és megőrizni.

JEGYZETEK

¹ Varga Gyula: *Az érmelléki szőlőkultúra*. (Bihari Dolgozatok. A Bihari Múzeum Közleményei, 3.) Berettyóújfalu 1976.

² Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Bp. 1963. I. 663. és 668. További helységekre vonatkozó adatok a megfelelő címszavaknál.

³ A székelyhídi pincék feltérképezésében nyújtott segítségért ezúton mondok köszönetet Nánási Zoltán tanárnak és diákjainak; Asszonyvásáron Buzy Ambrus tanárnak, Hegyközszentmiklóson Lenkei Gusztáv egészségügyi dolgozónak. Fontosabb adatközlőim Adonyban Illés Imre (szül. 1892); Diószegen Szabó György (1945); Dobrán Uszka Gábor; Értarcván Virgil Sasca (1923); Hegyközszentmiklóson Káoszonyi Károly (1909); Ottományban Gergely András (1904) és Orosz József (1921); Szalacson Kurila Gábor nádtető-készítő mester (1912), Poti Dezső és Somogyi János (1906); Székelyhídon Brindea György (1937) és Szilágypéren Szakács Béla (1928).

⁴ Ballagi Károly – Király Pál: *Egyetemes földrajz*. Bp. 1878. II. 306.

⁵ Bunyitai Vince: *A váradi püspökség története...* Nagyvárad 1884. III. 306.

⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Bp. 1967. I. 222.

⁷ Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Bukarest 1975. I. 555.

⁸ A nagyváradi Fáklya 1976-ban szervezett bihari gyermekmondóka-gyűjtési pályázatának anyagából, Fábian Imre szíves közlése.

⁹ Ballagi – Király, i.m. uo.

¹⁰ A feltérképezést Bihar megyében Tóth Zsuzsa, a Körösvidéki Múzeum (Nagyvárad) muzeológusa nagy vonalakban már el is végezte: *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor* (boritékcím: *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*). Oradea 1974. 258–319. *Monumente etnografice*. Mivel jegyzéke helyi kiadványban jelent meg és így talán nem mindenki számára könnyen hozzáférhető, valamint azért, mert a pincékre vonatkozó adatai be vannak iktatva a másfajta néprajzi műemlékek sorába, alább kiemeljük közülük és összeállítjuk a borpincék adattárát. A falu neve után – néhány esetben – a szerző által megadott helynevek: a pincék helyének nevei sorakoznak. Ezeket követi – vagy pontosan, vagy hozzávetőlegesen (kb.) – a pincék száma. Némelykor hozzávetőleges szám sincs: sz(ám) n(élkül). Mindenik falu adatait zárójelben az idézett kiadvány lapszáma zárja:

Albis: kb. 100 (259); Asszonyvására: *Pinceerdő*, kb. 150 (313); Bihardiószeg: *Padalja*, 35 (277); Biharfélegyháza: kb. 30 (303); Biharpüspöki: *Völgy*, 50, *Sárverem*, kb. 30 (294); Éradony: *Kishegy*, sz. n. (259); Érkeserű: *Borszalma*, *Méraj*, *Nagyhegy*, kb. 150 (270); Értarcsa: *Dorongos*, *Temetősor*, *Kis utca*, *Dombi pincék*, kb. 100 (312); Hegyközpályi: 30 (295); Hegyközszentimre: *Tóti domb* (?), több mint 100 (308); Hegyközszentmiklós: *Öreghegy*, *Nagyhegy*, kb. 200 (307); Hegyköztóttelek: *Pincesor*, 30 (312–313); Jankafalva: sz. n. (286); Kágya; *Újsor*, *Bárodomb*, *Kutyászug*, *Kosárszug*, *Medvezug*, 60 (267); Kiskereki: *Botos kert* (?), *Öreghegy*, 70 (269); Monospetri: kb. 100 (296); Ottomány: *Újsor*, *Nagyhegy*, *Kastélykert*, *Várhegy*, több mint 80 (294–295); Szalacs: *Nagyburga*, *Kisburga*, *Szeles*. „Szalacson található az

Érmellék legfontosabb borpince-együttese. Több mint 900 pince van itt, közülük 856 kataszteri nyilvántartásban... Valamennyi domboldalba van beásva. Egy részük kőfalú. Nagyon érdekesek a fa- és vasajtók. A legrégebbi, pincék 1803-as és 1807-es datálásúak.” (304); Szentjobb: *Hangyás, Kopaszhegy, Csuszan oldal (?)*, *Nagy pincesor, Új pincesor* vagy *Rogierius*, kb. 125 (307); Székelyhíd: *Só út, Veresdomb, Királykút utca, Csengős sikátor, Kápolnadomb*, sz. n. (304). – A felsorolt pincék számának végösszege 2340. Tóth Zsuzsa a biharpüspökiek és a kiskerekiek kivételével valamennyi borpince mint néprajzi műemlék védetté nyilvánítását és „in situ” megőrzését javasolja.

Dolgozatom már lezártam, amidőn megjelent Borbély Gábor, valamint Gy. Szabó Gyula két kisebb közleménye: *Borospincék az Érmelléken*. *Művelődés* XXXIII (1980). 11. sz. 34–36. és *A vén bakar nyomában*. *Bihari Napló* 1980. decemberi szám, 15.